

ЖАҲОН КЕЗГАН РУБОИЙЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАРЖИМА МАСАЛАЛАРИ

(Умар Ҳайём рубоийлари хусусида)

Нодира Тўхтасинова

ЎзДЖТУ 2-босқич талабаси

Илмий раҳбар: Б. Холбекова

Аннотация: Ушбу мақолада буюк математик, шарқ шеърятининг ёрқин юлдузи Умар Ҳайём рубоийларининг турли тиллардаги нашрлари ва таржималари ҳақида сўз боради, таржималарга баҳоли қудрат фикр-мулоҳазалар билдирилади.

Калит сўзлар: Умар Ҳайём, рубоий, таржима, таржимон, маъно-мазмун.

Умар Ҳайём ўзининг шеърӣ асарлари – рубоийлари билан бутун оламни забт этди, десак муболаға бўлмайди. У ўз рубоийларида ҳам илмий-фалсафӣ асарларида бўлганидек, олам сирлари, ҳаёт ҳақиқатини излайди, бу борадаги фикр-ўйларини ажойиб шеърӣ образларга ўраб, мўъжизакор тўртликларда ифодалаб беради. Эрон олими Мужтабоҳ Минавийнинг “Умар Ҳайём ҳақида ҳақиқӣ тадқиқотлар” китобидаги маълумотларга қараганда, фақат 1929 йилгача Европа ва Америкада шоир Умар Ҳайём ҳақида ёзилган китоблар ва мақолалар сони 1500 дан ошиб кетган. Саид Насафӣ эса шундай ёзади: “Менинг ҳисобимча, Ҳайём рубоийлари 32 марта инглиз тилига, 16 марта француз тилига, 11 марта урду тилига, 12 марта немис тилига, 8 марта арабчага, 5 марта итальян, 4 марта туркийга, 8 марта русчага, 2 марта данияликлар тилига ва бошқа тилларга таржима қилиниб чоп этилган. Эдвард Фицжеральднинг инглизча таржимасининг ўзигина 1825 йилгача 139 марта чоп этилган”. Бу ҳали 1930 йиларгача бўлган давр маълумотлари. Ундан кейинги йилларда ҳам Ҳайём ижодига қизиқиш асло сўнгани йўқ. Тадқиқотчилар унинг 300 га яқин рубоийсини аниқлаганлар. 1959 йили қатор рубоийлари Москвада таржима қилиниб чоп этилди. Жумладан, шоирнинг 35 та рубоийси моҳир рус таржимони Лев Минаевич Пеньковскийнинг 1959 йили Москвада “Советский писатель” нашриётида чоп этилган танланган таржималар тўпламида дунё юзини кўрди.

Умар Ҳайём рубоийларининг ғоявий-бадӣй афзалликлари, шу жанр тараққиётида тутган ўрни масалалари проф.Ш.Шомуҳамедов асарларида, жумладан, “Форс-тожик адабиёти классиклари ижодида гуманизм” номли монографиясида чуқур таҳлил этилган. Олим қайд қилганидек, рубоийчиликда Умар Ҳайём шундай юксак маҳорат касб этдики, ҳеч бир халқнинг адабиёти тарихида бу соҳада шу даражага кўтарилган шоир топилмайди, дейиш мумкин. Унинг ҳар бир рубоийси бир ҳикмат, афоризмдир”²³. Чиндан ҳам унинг ижоди билан бу кўхна жанрнинг мавзу дираси кенгайди, мақсад ва аҳамияти янада

²³. Шомуҳамедов Ш. Форс-тожик адабиёти классиклари ижодида гуманизм. Т.: Фан, 1968, 79-б.

кўтарилди. Хайём рубойларида кишилик тафаккурининг ҳамма қирралари қанот ёзди, энг ҳаётий, умумбашарий фикрлар ифодаланди.

Унинг рубойларида хўроз, булбул каби паррандаларгина эмас, ҳатто кулол тепиб пиштаётган лой ҳам тилга кириб: “Ҳой секинроқ теп / мен ҳам кулол эдим сендек, биродар!”, дейди. Яна бир рубойда эса лой эмас, синган кўза тилга киради. Мана ўша рубой:

Мастдим, тошга урдим кўзамни бир кун,

Ул кўнгил тилидан чиқорди бир ун:

“Мен ҳам сендек эдим, сен ҳам охири –

Бўлурсан менингдек – ранжитмоқ нечун?”

Шеърнинг маъно-мазмунни аниқ, ҳеч қайси мисрада мажозийлик йўқ. Шунинг учун уларни таржима қилишда ҳам қийинчилик бўлмаслиги керак. Аммо таржимонлар баъзида қаламларига эрк бериб, ҳаёлотига қанот бахшида этиб юборадилар. Оқибатда таржимага аслиятда йўқ нарсалар кириб қолади. Юқоридаги рубойнинг русчаси билан қиёслаймиз:

Я об камень ударил кувшин обливной

И терзаюсь с тех пор своей пьяной виной.

Ибо помню, кувшин прошептал потаённо,

“Пощади! Мы с тобою из глины одной!».

Таржима мазмуни: “Мен сирланган кўзани тошга уриб олдим, ана шундан бери ўша пайтда ўзимнинг маст ҳолатида эканлигимни кечира олмай қийналаман, чунки кўзанинг бошқалар эшитиб қолмасин деб: “Раҳм қил! Ахир икковимизнинг ҳам лойимиз битта-ку”, деб пичирлагани ёдимда. Аслий матндаги “Мен ҳам илгари сендақа эдим, охир-оқибат сен ҳам мендақа бўласан, яъни сени ҳам синдиришлари мумкин, шунинг учун мени ҳафа қилма, ранжитма” деган ахборот таржимада ўзгача ва белгилаб кўрсатилган сўзлар таржимон томонидан қўшилган.

Шу рубойнинг инглиз тилидаги варианты:

So while the Vessels one by one were speaking,

The little Moon Look’l in that all were seeking:

And they jogg’d each other: “Brother! Brother!

“Now for the Porter’s shoulder-knot a-creaking!”

Худди шу кулолчилик мавзусидаги рубойлар – уни рус тилида гончарный цикл дейишади – Умар Хайём фалсафаси ва унинг шеърининг асосий маъзини ташкил этади. Улар бошқа тилларга қилинган таржималарда ҳам хайёмона таъсирчан ва ифодалилиги билан китобхонни ўзига жалб қилади. Масалан, ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги таржималарни кузатамиз:

Кулол дўконига кирдим, кўзагар, –

Лой ишлар, кўрсатиб ажойиб хунар.

Ҳеч ким кўрмагани мен кўриб қолдим:

Ота бобом лойин кўлида эзар.

Николай Стрижков таржимаси:

Видел я, как гончар изошрялся вчера,

Глину мял – и горшков вырастала гора.

Вдруг пронзило мне сердце жестокой догадкой:

Прах отцов, а не глина в руках гончара.

Лев Пеньковский таржимаси:

Я в мастерскую гончара опять забрел вчера –

Творит из глины чудеса в гончарнях мастера!

Слепец не видел бы, но я так явственно увидел

Умерших предков мокрый прах в руках у гончара.

Э.Фицджеральд таржимаси:

As under cover of departing Day

Slunk hunger-stricken Ramazan away,

Once more within the Potter's house alone

I stood, surrounded by the Shapes of Clay.

Бир рубойининг тўрт таржимаси. Маъно-мазмун жиҳатидан уларнинг ҳар бири аслий матнга турдошдай. Лекин диққат билан қиёслаб чиқилса, улар ўртасида тафовут аниқ кўзга ташланиб қолади. Аслиятда ҳикоя қилинишича, лирик қаҳрамон кулол ишхонасига кириб қолади. Қараса, уста моҳирона лойга ишлов бериб кўза ясапти. Кўрдию, юраги жиз этгандай бўлди, чунки, кулол тупроққа айланган ота-боболарини эзғилар эди.

Стрижковга кўра, шоир кеча (бугун эмас) кулол устахонасига кириб, уни зўр маҳорат билан лойга ишлов бераётганини кўради. Устахонада ясалган кўзалар уюми турарди. Уларни кўрди-ю, миясига аччиқ бир ҳақиқат келди: бу лой шунчаки лой эмас, ота-боболарининг тупроққа айланган жисми эди.

Лев Пеньковскийда-чи? Кеча мен яна кулолнинг ишхонасига кириб қолдим, Қарасам, уста лойдан мўъжиза яратяпти. Буни фақат сўқир одамгина кўрмаслиги мумкин, мен эса кулолнинг қўлларида ўтиб кетган аجدодларнинг намиққан ҳоқини аниқ кўрдим.

Инглизча матн тўмтоқроқ: шоир кечга яқин, оқшом маҳали Рамазон ойи рўзасида очикқан ҳолда кулолнинг уйларида бири олдида лойдан ясалган нарсаларнинг орасида турар эдим. Таржимон ўзидан рамазон ойи ва шу ойда тутиладиган рўза пайтидаги нафсни тийиб очликка чидашликнинг имплицит – пинхоний ифодасини қўшган. Бу ерда яна рўза туфайли қандайдир чала жон нарса.

Кўриб турганимиздек, уларнинг ичида Лев Пеньковскийнинг таржимаси матн руҳини бера олади. Унда Стрижковникидай кўзалар уюми ҳам йўқ. Стрижков кулол қўлида, аслиятдагидай, лой (глина) эмас, хоклиги таъкид билан ифодаланяпти. Пеньковскийда ҳам шунга ишора бор.

Хулоса қилиб айтганда, ўзбек таржима мактаби бой тажрибага эга. Шу мактабнинг етук вакили Шоислом Шомуҳамедов Умар Хайёмнинг ҳар қандай ҳорғинликни енга оладиган рубойларини форс тилидан ўзбекчага маҳорат билан ўгирган ва у амалга оширган таржималар халқимиз қалбидан ҳамон жой олиб келмоқда. Унинг таржималарида Умар Хайём рубойларига хос услуб, оҳанг, шакл ва мазмун деярли тўлалигича қайта акс этган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Монтгомери Уотт У. Влияние ислама на средневековую Европу. – М., – 1976, с.65.
2. Алишер Навоий, Мезон ул-авзон. //Асарлар. 15 томлик. 14-том. Т.: “Тошкент” бадиий адабиёт нашриёти, 1967, 157-бет.
3. Ҳайитметов А. Навоий лирикаси. Т.: Фан, 1961, 59-60-б.
4. Брагинский И.С. Очерки из истории таджикской литературы. Душанбе, 1956, с.81.
5. Шомухамедов Ш. Форс-тожик адабиёти классиклари ижодида гуманизм. Т.: Фан, 1968, 79-б.
6. Жўраев К. Таржима санъати. Т.: Фан. 1982, 20-б.
7. Ҳожиаҳмедов А. Шеър санъатларини биласизми? Т.: Шарқ, 2001, – 31-б